

Rodiče, nebo učitel – spor o vedoucí roli ve výchově

Grażyna Mendecka

Abstrakt: V období probíhajících změn v zemích, jež se staly členy Evropské unie, se vrství výchovné problémy a vyostřuje se spor o to, kdo zodpovídá za důsledky výchovy – zda rodiče, nebo učitelé. Díky americké psychologce Harrisové byla zpochybněna ideologie vedoucí úlohy rodičů v procesu výchovy mladé generace. Učitel, který pracuje se skupinou dětí ve stejném věku, má šanci lépe poznat jejich potřeby, problémy i společenské vztahy. Má i dostatečné nástroje k tomu, aby se stal vůdcem žákovské skupiny, co zvětšuje jeho možnosti výchovného působení.

Klíčová slova: rodičovská výchova, interakce žák–učitel, autorita učitele, žákovská skupina, společenské úlohy žáků, učitel jako vůdce skupiny

Abstract: At the time of transformations taking place in the countries which have become the Member States of the European Union, the problems related to raising a child become more and more acute. At the same time, the controversy over who is responsible for the results of upbringing – parents or teachers – becomes more and more fierce. An American psychologist J. R. Harris questioned the idea that parents have a leading role in upbringing their children. A teacher working with a group of children of the same age has a marvellous opportunity to get to know their needs, their problems and social relations. The teachers have also at their disposal some tools, which are sufficient to become a leader of a group of students, which enhances the educational impact.

Key words: upbringing by parents, interaction between teacher and student, teacher's position nowadays, a group of students, students' social roles, teacher as a leader of a group of students

Jak v široké společnosti, tak i v psychologické literatuře se stalo zvykem všimnout si výjimečné úlohy rodičů v životě každého dítěte a mladého člověka. Rodiče učí dítě jazyku, uvádějí ho do světa kultury a hodnot, jsou pro dítě vzorem, který vzhledem k prvenství a době působení nejsilněji proniká do vědomí dítěte a ovlivňuje způsob jeho chování. Kvůli tomu, že jsou zodpovědní za správný vývoj a zdraví dětí, stejně jako za jejich konání, mají

právně podloženou, různě chápanou rodičovskou vládou. A z tohoto důvodu se cítí zodpovědní za výsledky výchovy svých dětí.

Privilegovaná pozice rodičů ve výchově bývá omezená za situace, kdy jsou rodiče donuceni svěřit péči o děti jiným dospělým: babičce, chůvě, vychovatelce v jeslích nebo ve školce. Dítě si oblíbí své opatrovníky, důvěruje jim a podléhá jejich vlivům. Mezi dospělými, kteří výchovně ovlivňují dítě, hrají zvláštní roli učitelé.

Učitel je profese, která se těší zvláštní společenské důvěře. Učitelé získávají společenské pověření k edukaci a výchově mladé generace ve zvláštních, právně stanovených rámcích. Při dnešní civilizační úrovni a velmi rychlém vývoji vědy by přirozené rodinné prostředí nebylo schopné vzdělávat ani připravovat děti a mládež k fungování ve velmi rychle se měnícím světě.

V naší zemi se v minulém systému škola považovala za místo získávání vědy, kdežto v rodině se formovaly postoje vlastenecké, náboženské, odporu proti totalitě. A byla odhalována historická fakta, jež se nevyskytovala ve školních učebnicích. Škola byla místem, kde se indoktrinovala mladá generace, nebyla tedy schopna vychovávat. Přesto, pokud se vyskytly výchovné problémy, byla z nich obviňována právě škola.

Stojí za zdůraznění, že jakkoliv se škole jako instituci upíraly výchovné schopnosti, nikdy se tyto schopnosti neupíraly jednotlivým učitelům. Je to však stará pravda, že nezávisle na tom, jak je škola silně zbyrokratizována a podrobena kontrole, učitel vždy měl a má značný rozsah svobody ve formování svých vztahů s žáky (Rosól, 1996). Pomocí dostupných prostředků může nejenom vzdělávat a hodnotit pokroky žáka, ale může ho také doceňovat nebo pokorovat, motivovat nebo znechucovat, provokovat nebo uklidňovat, podpořit nebo zesměšnit, respektovat nebo bagatelizovat, zastrašit a terorizovat nebo mu dát pocit bezpečí. Jeho jednání a vliv na žáka nejde rutinně kontrolovat, a proto učitel ve skutečnosti za své vztahy s žáky odpovídá jen sám sobě.

V době transformace v Polsku se spontánně a s velkým nadšením začaly tvořit soukromé, společenské a náboženské školy jako protíváha škol veřejných. Na jejich zakládání se podíleli jak učitelé, tak i rodiče žáků. Učitelé spatřovali v těchto školách podmínky k slušné práci, která jim umožní samostatnost, tvůrčí invenci a možnost plného využití odborných zkušeností. Rodiče očekávali vysokou úroveň vzdělávacích a pedagogických služeb v souladu s jejich vlastními standardy. Rodiče, kteří nemohli nebo se obávali posílat své děti do nevěřejných škol, začali pod vlivem existující konkurence směřují vyslovovat své požadavky ohledně výuky ve veřejných školách. Škola a učitelé se stali předmětem ostré kritiky, rodiče stále hlasitěji a zřetelněji vyslovovali své názory, ve kterých slabě hodnotili didaktické a pedagogické kompetence učitelů.

Dnes vlna nadšení z neveřejných škol výrazně klesla. Ukázalo se, že hodně lidí bylo těmito školami zklamáno, neboť nebyly schopny vyhovět všem individuálním a často rozporným požadavkům rodičů. Jedni totiž očekávali, že škola bude zajišťovat maximální úroveň vzdělání, zatímco jiní toužili po značném liberalismu a chtěli, aby výuka probíhala beze stresu. Každý očekával jiné dodatečné předměty a dožadoval se zvětšení počtu hodin z jiného předmětu. Ředitelstvím škol a pedagogům se často nepovedlo přesvědčit rodiče o vlastní představě výchovy, protože ti byli natolik nedospělí, že soudili, že když platí za výuku, mají právo rozhodovat i o didaktických otázkách.

V posledních letech došlo v naší zemi ke značnému poklesu učitelské autority. Důsledkem ekonomických reforem došlo kromě pozitivních změn také k výrazné pauperizaci rozsáhlých společenských skupin, způsobené především vysokou nezaměstnaností. Mnoho neveřejných škol bojuje o přežití kvůli klesajícímu počtu žáků. V souvislosti s klesajícím počtem dětí a bojem za zmenšení rozpočtového deficitu se ve veřejném sektoru zmenšuje počet škol a zaměstnanost učitelů. Vystresovaní učitelé, kteří se obávají, že přijdou o práci, ztrácejí jistotu v kontaktech s žáky, bojí se znepřátelit si jejich rodiče a především školské úřady. Ty poslední je kontrolují hlavně v otázce realizace přeplněných osnov, kterým se věnuje příliš málo času, a časový tlak velmi snižuje pohodu práce učitele.

Pokles učitelské autority, vyvolán výše uvedenými podmínkami, způsobil ve školách značný nárůst negativních společenských jevů, jako jsou krádeže, a dokonce i loupeže, mobing, výstřelky žáků během vyučovacích hodin způsobené vlivem alkoholu, drog a distribuce drog ve škole, stále populárnější chození za školu a opisování. Nepoctivost ve škole dosáhla už takových rozměrů, že dochází k vykrádání a obchodování s tématy maturitních prací, což způsobilo nutnost opakování maturitních zkoušek ve školách v jednom z krajských měst. V dosud nevídané míře se vyskytuje násilí a terorizování učitelů žáky. V roce 2004 se žáci tak dobře bavili mobingem vůči jednomu učiteli, že během vyučovací hodiny natočili videofilm o tom, jak dávali tomuto učiteli odpadkový koš na hlavu a dívky ho sexuálně obtěžovaly. Tento film promítla jedna z neveřejných televizních stanic. Díky tomu se celé Polsko mohlo přesvědčit, jak závažné výchovné problémy mají nyní naše školy.

Znovu vzplála diskuse, kdo by měl být zodpovědný za výchovu mládeže – zda rodiče, nebo učitelé. Rodiče, vyděšení ohrožením svých dětí ve škole, striktně očekávají od učitelů plnění svědomité a viditelné výchovné úlohy, i když sami způsobili značný pokles autority. Učitelé se brání vysvětlením, že jsou přetížení didaktikou a nemají čas na výchovnou práci. Kromě toho považují za samozřejmé, že především rodiče, nikoliv učitelé mají dost prostředků a možností vychovávat své děti. Kdo tedy má v tomto sporu pravdu,

jaké mechanismy psychického fungování jednotlivce lze přivolat, aby tento spor vyřešily?

Odpověď na tuto otázku najdeme v knize americké psycholožky Judith Harrisové „The Nurture Assumption. Why Children Turn Out the Way They Do“ (1988), která v Polsku vyšla pod názvem „Geny czy wychowanie“ v roce 2000. Tato kniha byla odměněná cenou Americké psychologické společnosti za své průkopnictví a za zrevidování psychologických rozvah o výsledcích a podmínkách zkušeností z raného dětství. Její autorka konstatovala, že se chce vypořádat s mýtem rodičovské výchovy, který byl popularizován jak psychoanalýzou, tak i behaviorismem. Harrisová je přesvědčená, že rodiče nehrají příliš významnou úlohu ve výchově mladé generace.

Podstatou výchovy je socializace jednotlivce, což dělá nejlépe společenská skupina, nikoliv jednotlivá osoba. Rodičovská diáda je nedostatečná k tomu, aby se dítě podřídilo všem socializačním snahám matky a otce. Dítě, které se doma naučí určitým způsobům chování, používá je mezi vrstevníky opatrně a šetrně, nebo je vůbec neodhaluje v obavě, jak budou přijaté. Nejdůležitější starostí každého dítěte je totiž aprobace vrstevníků, kteří, aby si vynutili určité způsoby chování, jsou schopni použít mnoho sankcí, včetně vyloučení ze skupiny.

Když jde dítě do školy, žije ve dvou zvláštních, silně na ně působících společenských skupinách – rodinné a školní. Tyto dvě skupiny jsou často velmi odlišné a očekávají od dítěte zcela jiné způsoby chování, vštěpují různé normy a odlišné hodnoty. Často se stává, že co je doma zakázané, je ve skupině vrstevníků očekávané, a naopak. Dítě používá doma a ve škole odlišné jazyky, v jednom z těchto prostředí dovede být suverénní, ve druhém tiché, v jednom zdvořilé, ve druhém arogantní, v jednom dominuje a ve druhém se podřizuje.

V přítomnosti rodičů se dítě často přestává chovat spontánně, neboť se cítí být pozorované a chce formovat svůj pozitivní obraz. Rodiče totiž jako významné osoby uspokojují jeho základní potřeby, umožňují vykonávat důležité činnosti a dosahovat podstatné cíle. To, že se člověk v přítomnosti druhých chová úplně jinak než tehdy, když je sám (Goffman, 1981), je známý fakt ve společenské psychologii a důležitý prvek každé společenské interakce (Newcomb, Turner a Converse, 1970). Skupina vrstevníků je dítěti nejbližší vzhledem k věku a zkušenostem, proto se v ní cítí nejsvobodněji, její standardy může nejsnadněji přijmout za vlastní a podřídit se jim. Je tomu tak proto, že, jak tvrdí Harrisová (2000), pro dítě není cílem chovat se stejně jako dospělí – dokonce děti, které se chovají jako dospělí, jsou ve většině společnosti považovány za drzé. Dítě se chce chovat tak, jako jiné dítě, které je úspěšné. Proto skupiny vrstevníků mohou v procesu socializace znamenat víc než rodiče.

A jakou pozici vůči skupinám vrstevníků zaujímá učitel? Výrazná společenská skupina má svého vůdce, který nemusí být jejím členem, protože na skupinu lze působit z vnitřku stejně jako z vnějšku. Například některé televizní programy mohou ve skupině dětí popularizovat určité vzorce chování, i když ne všichni je znají. Učitel, který má v sobě charisma, se může stát vůdcem skupiny žáků přesto, že není jejím členem. Jeho působení se nemusí týkat všech – stačí, aby získal vliv na několik významných osob, a tím ovlivnil normy platné ve skupině. Jako vůdce dovede i vytyčit hranice skupiny, kterou ovlivňuje, např. jsme žáky, jež redigují pořady pro školní rozhlas. Vůdce do značné míry formuje obraz skupiny a její představu o sobě. Například jako redaktoři rozhlasových fejetonů jsme tvůrčí a důvtipní, jsme odvážní a myslící, zároveň však nezanedbáváme výuku.

Nadaný učitel nejenom dovede ovlivnit neformální školní skupiny, ale může také způsobit, že formální skupina – školní třída – se nerozpadne na neformální skupiny, nýbrž se stane týmem, o kterém budou všichni říkat *my*. Postupně, jak děti dorůstají, stále obratněji plní různé společenské úlohy, které jim poskytuje především škola. Ta jim dovoluje cítit se děvčátkem, jenž krásně píše úkoly, žákem, který výborně recituje básně na školních slavnostech, slabým žákem třetí třídy, dítětem, které dovede svým chováním odzbrojit každou učitelku nebo kamarádku, jíž vždy dovolí opsat domácí úkol. Může se svobodně přemísťovat podél kontinua *já – my*, přičemž jednou silněji cítí vlastní účast ve skupině a jednou zase pozici, kterou v ní zaujímá. Ve školním prostředí, které v civilizačně rozvinutých zemích shromažďuje velmi mnoho dětí, je možné dělení této společnosti do nekonečného množství kategorií.

Učitel, který se každý den stýká se skupinou žáků, vrstevníků, nesrovnatelně lépe než rodiče zná jejich jazyk, skupinové normy, lídry a úlohy sehrávané jednotlivými dětmi. Zná jejich předpojatosti a formy nátlaku, skupinové rituály a důvody vyloučení ze skupiny. Protože je outsider, může i z této pozice působit na skupinu, která „brousí“ společenské rysy svých členů.

Jaime Escalante, imigrant z Bolívie, který učil matematiku děti z mexických rodin v jedné čtvrti Los Angeles a byl zvěčněn ve filmu *Stand and Deliver*, byl takovým učitelem-vůdcem, který způsobil, že se děti nestyděly otevřeně ukazovat to, že chtějí získávat dobré výsledky ve výuce. Jeho životopisec takto charakterizoval Jaimeho práci s žáky: „Jeho žáci se cítili členy oddílu statečných výsadkářů, kteří mají splnit jakýsi tajný, skoro nevykonatelný úkon.“ (Harris, 2000, s. 263) Jocelyn Rodriguezová, učitelka střední školy v Bronxu, kterou navštěvují většinou barevní žáci, se snaží ze všech sil, aby její třídy tvořily silné celky. Každá třída má svůj název, šije si vlajku a vymyslí hymnu. Žáci mají k sobě velmi přátelský postoj, Rodri-

guezová nemá žádné problémy s tím, kdo má vedle koho sedět ve třídě. Žáci se nevysmívají slabším, pomáhají jim a těší se z každého jejich pokroku. Zmínění učitelé vědí, že nikdo nepovzbudí žáka k výuce tak jako kamarádi z třídy, daří se jim tedy získat pozitivní vztah k výuce dokonce i u těch žáků, kteří pocházejí z prostředí, kde si rodiče příliš neváží vědy a školních úspěchů svých dětí.

Uznání skupiny vrstevníků, skupinové normy a systém hodnot působí nejsilněji a významnou mírou formují osobnost dětí, jež jsou žáky. Učitel nejen dobře zná strukturu těchto skupin, potřeby jejich členů, problémy, které je trápí a společenské vztahy, ale může i formovat školní skupiny a ovlivňovat normy, které v nich platí. Je to právě učitel, jenž rozhoduje, zda bude škola prostorem zalidněným otrávenými pubertáky, blazeovanými šprtouny a patolízaly, tupými nevědomci a nezdařenci, ulejšky a šejdiři, nebo ji zalidní žáci tvořící sžitě třídní týmy, děti a mládež, jež se těší ze společně dosahovaných sportovních výsledků, vyjíždí na vědecké tábory, redigují školní noviny či prožívají dobrodružství spojené se společným muzicírováním ve školní kapele nebo zpíváním ve školním sboru. Je to učitel, nikoliv rodiče, který má dostatečné možnosti, aby se stal vůdcem skupiny žáků, a tímto způsobem zvětšil sílu svého výchovného působení. Zaujímá dostatečně silnou pozici v životě dítěte, aby se stal lídrem mezi dospělými, kteří vychovávají mladou generaci.

Príspevek byl připraven pro konferenci Proměny pedagogiky, kterou pořádala Česká pedagogická společnost a Pedagogická fakulta UK v Praze dne 3. a 4. února 2005.

Literatura

- GOFFMAN, L. *Człowiek w teatrze życia*. Warszawa: PIW, 1981.
- HARRIS, J. R. *Geny czy wychowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Jacek Santorski & CO, 2000.
- MENDECKA, G. Podmiotowość szkoły warunkiem twórczego działania nauczyciela i rozwoju ucznia. In GRAJPEL, A. (ed.) *Dziecko – Szkoła – Muzyka. Wybór materiałów posesyjnych*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP, 2003.
- NEWCOMB, TH. M., TURNER, R. H., CONVERSE, PH. *Psychologia społeczna*. Warszawa: PWN, 1970.
- ROSÓL, A. Czy możliwe jest partnerstwo w relacji nauczyciel-uczeń? In ROSÓL, A., SZCZEPAŃSKI, M. S. (ed.) *Między przedszkolem a szkołą wyższą Szkice i studia socjo-pedagogiczne*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP, 1996.

MENDECKA, G. Rodiče, nebo učitel – spor o vedoucí roli ve výchově. *Pedagogická orientace* 2005, č. 1, s. 46–51. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Dr Grażyna Mendecka, Zakład Psychologii, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, g.mendecka@chello.pl